

УДК 392.72 (091)

Олександр КУРОЧКІН

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України
Київ (Україна),
alex-kuro@yandex.ru

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГОСТИННОСТІ

Ключевые слова: *гость, гостеприимство, проксения, этикет, ритуал, благотворительные учреждения, коммерческая сфера услуг, туризм.*

Курочкин О. Из истории формирования института гостеприимства.

В сообщении прослеживаются истоки и основные этапы становления общеевропейского института гостеприимства. Анализируется роль в формировании этого феномена таких факторов как религия, бытовая культура, этнический этикет, международная торговля и международный туризм.

Гостинність – суто людська якість, не властива іншим живим істотам. У тваринному царстві панує зоологічний індивідуалізм, точиться постійна війна, де сильніші перемагають слабших, одні біологічні види полюють на інші. Тривалий час людство існувало за «законами джунглів». У добу дикунства і варварства тих, хто з різних причин опинявся на чужій території, вважали смертельними ворогами, яких необхідно було обов'язково знищити або відігнати геть. Батько історії – Геродот, наприклад, повідомляє, що таври, які у V ст. до н.е. населяли сучасний Крим, «приносять у жертву Діві мореплавців, які зазнали аварії і всіх еллінів, яких захоплять у відкритому морі, таким чином: спочатку вони вдаряють приречених палицею по голові. Потім тіло жертви... скидають зі скелі в море... голову ж прибивають до стовпа»¹. Аналогічні жорстокі звичаї ставлення до чужинців побутували й в багатьох інших народів древності.

Разом з тим вже у віддалені часи маємо чимало прикладів толерантного, доброзичливого ставлення до чужинців. Показова в цьому відношенні антична Греція, де існував ритуальний договір-проксенія про взаємну гостинність між представниками різних держав-полісів. Він зобов'язував надавати мандрівникам прихисток і покровительство. Відповідальність за виконання правил проксенії покладалась на спеціальну урядову особу – проксена, яким міг бути лише хтось з місцевих жителів. Про велике значення звичаю проксенії й додержанні пов'язаних з нею взаємних зобов'язань свідчить той факт, що божественним покровителем гостинності у

греків вважався верховний бог Зевс, серед багатьох назв якого відоме й прізвисько Зевс Гостинний².

Розвиваючи мореплавання і торгівлю, засновуючи нові колонії далеко від рідної Еллади, давні греки все більше турбувалися про створення зручностей для іноземних гостей – купців, прочан, мандрівників, туристів. Поступово цей вид діяльності стає прибутковою справою. Піклуючись про поповнення державної казни, історик і політичний діяч Ксенофонт, який жив у V-IV ст. до н.е., писав: «Коли нагромадиться капітал, то добре і корисно побудувати для судновласників біля пристаней міські готелі..., а для купців – відповідні місця для купівлі й продажу, для тих же, хто вирушає до міста, такі ж готелі у місті. А якщо б влаштувати приміщення та ятки й для дрібних крамарів – в Піреї та в самому місті, то це дало б місту і прикрасу, і великі прибутки...»³.

Давньогрецька гостинність яскраво виявлялась під час Олімпійських ігор, на які раз на чотири роки збиралися атлети й глядачі з різних країв античного світу: від Чорного моря до колоній Єгипту та Іспанії. З олімпіадами пов'язана традиція екехирії – священного миру, який забороняв грецьким державам вести війну в період проведення ігор. По суті, всі прибулі до Олімпії, вважались гостями Зевса, їм гарантувалася безпека і створювалися умови елементарного комфорту. З особливою пошаною ставились до громадських гостей олімпіади, депутатів міст, пов'язаних з елейською державою договором проксенії, а також до теорів, які мали офі-

ційне доручення здійснити жертвоприношення Зевсу від імені своїх міст.

Відомо, що започаткована Олімпійськими іграми традиція мирного, гармонійного спілкування й шанобливого ставлення людей один до одного послужила гарним взірцем для наступних поколінь, а це й обумовило відродження міжнародного спортивного свята вже в умовах сучасної цивілізації.

Своєрідний етикет гостинності ще порівняно недавно існував у кочових тваринників і горян, суспільство яких було незахищене державною владою. Відомо, що у арабських народів, кожний, хто доторкнувся до намету, ставав гостем і лишався ним протягом трьох діб. Після цього терміну він позбавлявся прав гостя і, якщо не знаходив нового господаря, міг бути пограбованим і вбитим.

Широко відома гостинність народів Кавказу. Вона обумовлена тривалим збереженням воєнно-феодалних громадських відносин й географічною ізольованістю, яка сприяла консервації архаїчних рис побуту. Додержання законів гостинності вважалось однією з найважливіших чеснот чоловіка. «Саме право цілком незнайомої людини зупинитися в якості гостя у будь-якому домі й безумовний обов'язок господаря надавати йому найщедріший прийом і надавати все необхідне – ось що насамперед характеризувало звичай гостинності в адигів та інших кавказьких горців»⁴ – пише дослідник культури адигів В.Гарданов. У ситуації, коли звичаї гостинності зіштовхувалися з обов'язками кровної помсти, перевага віддавалась першим. Відомі непоодинокі випадки, коли винуватець вбивства рятувався в домі свого кровника, оскільки останній не міг порушити священний закон гостинності.

На Північному Кавказі кожен горець виділяв спеціальне приміщення для гостей, так звану, кунацьку. Кабардинці тримали у кунацькій піднос з м'ясом, пастою і сиром, і це називалось «їжа того, хто прийде»⁵. Прикметно, що в цьому важкодоступному гірському регіоні ритуал гостинності по відношенню до прибульця залежав і від відстані, яку йому довелося подолати – чим довший шлях, тим більші почесті.

Серед розмаїття національних традицій гостинності, описаних етнологами, чимало таких, які сьогодні можуть здатися дивними і навіть курйозними. Скажімо, удегейці, зустрічаючи почесного гостя, доручали пережовувати їжу для нього чотирьом найстарішим членам роду, щоб гостю лишалося лише

ковтати їжу; а у малих народів Півночі відомий так званий гостьовий гетеризм, коли мандрівникові пропонували переспати з дружиною чи донькою господаря. За звичаями чукчів, господар повинен ставитись доброзичливо до гостя навіть, якщо той його поб'є. Етнограф В.Богораз згадував, що під час мандрівки берегом Тихого океану, йому доводилось, ховаючись від непогоди, ночувати у чукотських та ескімоських селищах: «Кілька разів бувало так, що господар дому... зовсім не маючи дров для розведення вогню, ламав свої сани й витягував одну за одною дерев'яні підпори свого дому, ризикуючи зруйнувати його»⁶.

На тлі цих традицій слов'янська, й українська традиція гостинності зокрема, виглядає менш екзотичною і регламентованою. Звідси напрошується висновок, що консерватизм у додержанні архаїчних стереотипів поведінки й звичаєво-обрядових форм значною мірою детермінований характером соціально-економічного розвитку конкретного етносу, його «просунутістю» на загальній шкалі людської цивілізації.

Ядром української гостинності справедливо вважати селянську, народну, похідною від якої є гостинність міста, яка, в свою чергу, може бути диференційована на гостинність міщан, купецтва, ремісників, духовенства, представників вищих верств населення. У кожній з цих соціальних груп вдається простежити специфічні форми побутування гостинності.

Окремої уваги заслуговує своєрідна культурна аура лівобережних панських садіб Тарновських, Міклашевських, Галаганів, Скоропадських та інших козацько-старшинських династій, де традиції народного хлібосольства гармонійно поєднувалися з європейською вишуканістю та інтелектуальним дозвіллям. Гостинність цих меценатів допомагала створити чимало шедеврів української та світової культури.

Цивілізація наших предків, як відомо, довгі століття розвивалась у руслі хліборобства, що визначало усю систему їх світосприймання. Землеробська сутність менталітету селян знайшла відображення у надзвичайно розвинутому культі Хліба, що став поруч із сіллом головним символом української й ширше – слов'янської гостинності. Саме в побуті селян сформувались основні принципи і звичаї українського хлібосольства: частувати гостя найкращою їжею – «Чим хата багата», «Спочатку нагодуй, а потім розпитуй», традиція

частого припрошування, намагання посадити гостя на найкраще місце тощо. Важливу знакову функцію в ритуалі прийому гостя відігравали головні елементи сакрального простору традиційного селянського житла: покуть, стіл, поріг, сволок, лави.

Важливо наголосити, що високий статус гостя в українській та східнослов'янській традиції базується на християнській етиці, яка вчить бачити у кожному незнайомці, хто завітав до хати «посланця Бога або самого Бога». Цей мотив присутній у різних жанрах вітчизняного фольклору. Наведемо тут для прикладу лише кілька приказок: «Пришли, Боже, гостя – аби добрий», «Коли б дав Бог гостя, то б і ми поживились коло гостей», «Бог гостя, то і хазяїну добре», «Принеси, Боже, здалека родину, то і в будень зробимо неділю»⁷.

Християнська релігія від самого початку проголосила себе захисницею усіх бідних, гнаних і гноблених. Утвердження нової релігії в Європі, особливо після хрестових походів, супроводжувалося появою великої кількості мандрівних людей – прочан, пілігримів, які долали великі відстані щоб побувати у «святих місцях» з метою молитви, зцілення, спокутування гріхів. Масові пересування богомольців породили такий різновид гостинності як прочанський або монастирський.

Згідно зі статутом св.Бенедикта (написаний близько 534 р.), який заклав основи чернечого життя Заходу, «Кожного, хто приходить в монастир слід приймати так, наче це сам Христос», особливо, якщо мандрівник бідний. Відповідно до цих настанов у чернечому середовищі був розроблений спеціальний церемоніал, що супроводжував роздачу милостині. Ось як це відбувалося, наприклад, у французькому абатстві Бек, прославленому в XII ст. завдяки своїм традиціям гостинності й милосердя. Спочатку жебраки збиралися в монастирських галереях, утворюючи довгу шеренгу. Напроти них в іншу шеренгу ставали мешканці монастиря. Отець-настоятель кінцем свого посоху вказував на двох-трьох жебраків, які припадали на кожного ченця, для себе ж він лишав шість-сім старців. При цьому співали псалми і виголошували молитви. Далі кожний чернець займався дорученими йому жебраками: мив і витирив їм руки і ноги. Нагодувавши вбогих, їм видавали ще дрібні гроші на вино й при цьому кожного цілували в руку. Церемоніал завершувався тим, що чернеча братія низько вклонялася жебракам і вирушала до церкви⁸.

У наступні століття такі яскраві демонстрації евангельського ставлення до гостя-жебрака поступово виходять з щоденного побуту монастирів і перетворюються на символічні театралізовані дійства, що відбуваються лише зрідка на великі свята.

Під покровом християнської церкви в Західній і Східній Європі створювалися спеціальні притулки для хворих, калік, жебраків, прочан. Середньовічних ченців можна по праву вважати піонерами соціальної служби захисту найбідніших верств населення. Саме вони опікувалися першими богадільнями, госпіталями, аптеками, нічліжками, готелями для подорожніх.

В Україні добродійні заклади для утримання всіх нужденних відомі як шпиталі (латин. hospital, польск. Szpital). Вони існували довгі століття на засадах християнського альтруїзму і філантропії, так чи інакше залагоджуючи болючу соціальну проблему. Під час подорожі по Україні у 1654 і 1656 роках Павло Алепський констатував, що становище найбільш бідної частини населення тут краще, ніж у сусідніх народів. За його словами: «У козацькому краю в кожному місті та кожному селі побудовані дома для бідних і сиріт. Хто туди заходить, дає їм милостиню – не так як у молдавському або волоському краю, де вони юрбою ходять по церквах і не дають людям молитися»⁹.

Точна статистика благодійних установ у загальноукраїнському масштабі нам не відома. Але їх, напевне, було більше тисячі. За даними, отриманими О.Лазаревським із ревізьких книг 1740-1747 рр., лише в семи з десяти полків Лівобережної України існувало 587 шпиталів, причому більше половини (306) знаходилося на території Чернігівського і Ніжинського полків¹⁰.

Поряд з благодійною (релігійною) формою гостинності, здавна, як ми вже знаємо, існувала і світська (комерційна) гостинність, де надання певних послуг перетворювалось на товар, за який треба було платити гроші. З раннього середньовіччя по всій Європі, у селах і великих містах, поступово формується розгалужена інфраструктура обслуговування мандрівників у вигляді заїжджих дворів, корчем, шинків, таверн, трактирів, готелів, пабів, ресторанів тощо. Можливо, до цього переліку варто додати ще й публічні будинки або дома розпусти, що мали легальну прописку в багатьох містах. Діяльність цих специфічних закладів – яскравий приклад комерційної гостинності, де термін

«гість» вживався як завуальований синонім терміна «клієнт».

У добу середньовіччя, як і в часи античності, світська гостинність нерідко приймала обриси міжнародно-правового інституту захисту чужинців-торговців. Найбільш показова в цьому відношенні німецька Ханза – відкритий торговий союз, який з XII по XVI ст. відігравав визначальну роль на загальноєвропейському торговому ринку. На етапі вищого розквіту Ханза об'єднувала майже 200 європейських міст від Русі до Фландрії, від Ісландії до Венеції, гарантуючи сприятливі умови для економічних, політичних і чисто людських контактів представникам різних націй і релігій. І тому не дарма Ханзу нерідко називають прообразом Європейського Економічного Союзу.

Поруч з традиційними різновидами гостинності у XIX ст. формується розгалужена індустрія міжнародного туристичного сервісу зі своєю інфраструктурою, стандартами, нормами етикету. Справжній бум туристично-гостинного комплексу в Європі розпочався після закінчення наполеонівських війн, коли на Віденському конгресі була проголошена доба миру і спокою на континенті. Законодавцем туристичної моди і сервісу тривалий час вважався Альпійський регіон і середньоморська Рів'єра з прилеглими територіями Італії, Франції, Швейцарії, Німеччини. Наступні XX і XXI століття ознаменувалися небаченим піднесенням масового туризму, який охоплює нині всі куточки Землі, сприяючи тому, щоб культурні досягнення окремих етносів і націй стали загальнолюдським надбанням.

Багатогранне співробітництво і партнерство країн Європи та світу сьогодні стали повсякденною практикою, зростають потоки масової міграції, розвиваються міжнародний туризм, міжнародна торгівля і кооперація. За цих умов відбувається перманентний процес інтернаціоналізації культури гостинності, що призводить до зростання показників її якості та комфорту.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Геродот. История в девяти книгах.- Кн.4.- Л., 1972. – С. 213.

² Винничук Л. Люди, нравы и обычаи древней Греции и Рима. М., 1988. – С. 71.

³ Там само – С. 72.

⁴ Гарданов В.К. Гостеприимство, куначество и патронат у адыгов /черкесов/ в первой половине XIX века // Советская этнография. – 1964. – № 1. – С. 36.

⁵ Бгажноков Б.Х. Прием почетного гостя в традиционной культуре адыгских /черкесских/ народов // Этнические стереотипы поведения. – Л., 1985. – С. 180.

⁶ Богораз В.Г. Чукчи. – Л., 1934. – Т.1. – С. 23.

⁷ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірник О.В.Марковича та інших. Уклад М.Номис. – К., 1993. – С. 517-518.

⁸ Мулен Лео. Повседневная жизнь монахов Западной Европы X-XV вв. – М., 2002. – С. 265-266.

⁹ Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992. – С. 83.

¹⁰ Ефименко П. Шпитали в Малороссии // Киевская старина. – 1883.– № 4. – С. 720.

Kurochkin O. ETHNOCULTURAL SOURCES OF FORMATION OF THE INSTITUTE OF HOSPITALITY.

The report traces back sources and basic periods of development of the european institute of hospitality. The role of such factors as religion, everyday culture, ethnical ethiquet, international trade and tourism.

On the basis of multidisciplinary approach the historical establishment of the institute of hospitality is concisely traced as an important factor of intercultural communication.

It is worth while remembering that for a long time humanity existed according to the "law of the jungle": those who for various reasons, found themselves on foreign territory, were considered as mortal enemies that had to be destroyed or chased away.

However, already in the distant past there are many examples of tolerant, friendly attitude to strangers. Very indicative in this respect is ancient Greece, where there was a ritual contract of proxeny – mutual hospitality between representatives of different policies. A good example for mankind was also ekehiriyi – a tradition of the sacred peace, which forbade the Greek state to wage war during the Olympic Games.

A peculiar etiquette of hospitality has recently existed at nomadic farmers and mountaineers societies unprotected by state. The well-known hospitality of the Caucasian peoples, due to prolonged preservation of

military-feudal social relations and geographic isolation which have contributed to the preservation of archaic features life.

The core of Ukrainian hospitality rightly considered peasant, folk, origins of hospitality of the city, which in its turn can be differentiated on hospitality of burghers, merchants, craftsmen, clergy and representatives of the higher strata of the population. The high status of guests in Ukrainian and East Slavic traditions is based on Christian ethics, which teaches us to see in every stranger who came to the house, "a messenger of God, or God himself".

Under the shelter of the Christian church in Western and Eastern Europe there has been created a set of special shelters for the sick, the maimed, beggars, pilgrims. Medieval monks can rightly be considered the pioneers of social services for the poorest.

Along with charitable / religious / form of hospitality there has long existed secular / commercial / hospitality, where the provision of certain services turned into a product for which you had to pay money. On this basis, since the nineteenth century, there has been formed an extensive international travel service industry with its infrastructure, standards and rules of etiquette.

Key words: *guest, hospitality, proxenia, etiquette, ritual, charitable institution, commercial service area, tourism.*